

Козловець М. А.,
доктор філософських наук, професор,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

КОЛІЗІЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

*«Ніч цієї перехідної епохи починає опускатися на нас,
з її кошмарами, лякаючими тінями, несамовитими жахами»*

П. Сорокін

Чисельні глобальні суперечності, з якими зіштовхнулося людство наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., свідчать про те, що попередні резерви цивілізаційного розвитку багато в чому вичерпані. На межі двох століть виникли контури іншого людського світу, який формується у суперечностях і напруженнях. Різке загострення міжнародної обстановки у світі, спричинене насамперед повномасштабною війною Росії проти України і збройним ізраїльсько-палестинським конфліктом, актуалізували проблему толерантності у міжнародних відносинах. Більше того, деякі політики й експерти заговорили навіть про початок третьої світової війни.

Серед сценаріїв розвитку міжнародної ситуації загрозливо актуальними стають прогнози С. Гантінгтона, який ще в 90-х рр. ХХ ст. прогнозував цивілізаційні й релігійні війни [1]. Але навіть за іншого сценарію світового розвитку проблема толерантності не втрачає свого значення, змушує істотно скорегувати підходи до її дослідження. Донедавна основна увага приділялась пошуку форм і методів, за допомогою яких можна перевести відкриті зіткнення, які супроводжуються насильством, збройними конфліктами і війнами, в переговірні процеси, домовленості. Нинішні сплески насилля у світі спонукають до теоретичних висновків про те, що така політика толерантності дискредитувала себе як неефективна. Більше того, видається, що не схильна до толерантності сторона розцінює її як прояв слабкості, що толерантність лише провокує ескалацію зазіхань непримиримих суб'єктів. За-

значимо, що у XX ст. політика взаємного стримування наддержав не раз ставила світ на межу глобальної війни.

Війни та рутинна економічна взаємодія в умовах миру займали більшу частину часу людства. Разом з тим, короткі спалахи неординарної діяльності духа і душі завжди були пов'язані з пошуком нового способу алгоритму життя і нового стилю мислення. Однією з провідних філософських ідей є ідея діалогу культур. Вона ґрунтується на факті різноманіття культурних практик і традицій людства та необхідності розуміння й компромісу заради його виживання в період кризи цивілізації. Ця ідея відповідає одному з провідних принципів китайської філософської традиції – «єдності в різноманітті» («гармонії через відмінності»). Саме через діалог культур стає можливим синтез здобутків цивілізацій Сходу і Заходу та створення в перспективі планетарної цивілізації.

У сучасному світі поступово, але доволі швидко розмиваються і його фундаментальні філософські підвалини. Де нині оспівана веберівською протестантською етикою «радикальна правда»? Замінена на толерантність до зла, що само по собі, за Томасом Манном, є жахливим злочином. Деструкція понять добра й зла із їхнім перетворенням на відносні категорії, введення «пост-правди» – то вірний шлях деградації до рівня «родоплемінного ладу зі смартфонами». Втім, ще антропологи XIX століття помітили, що у примітивних первісних суспільствах не існує поняття об'єктивності, а дихотомія добра і зла підміняється дихотомією «свій – чужий»: певний вчинок кваліфікується як добрий чи поганий залежно від того, хто його вчинив і відносно кого. Пропаганда кінця XX – початку XXI століття повернула до цього стану суспільства Заходу, включно з українським. Щоправда, певні залишкові ознаки цього культу «примітивізуючого насильства» спостерігалися увесь час і повсюдно.

Сучасний етап трансформації світового простору характеризується й наростанням світоглядного протистояння, основними контурами якого є культурно-цивілізаційний, релігійний, політико-ідеологічний, гендерний, етнонаціональний, соціально-професійний. Багатошарове світоглядне протистояння має місце і в межах самого західного суспільства. Звісно, різноманітні системи пояснення світу та шляхів його розвитку мають право на існування, бо плюралізм, толерантність та вільний вибір виступають принципами світоглядних пошуків у сучасному соціумі.

Уроки сучасного розвитку міжнародних відносин засвідчили, що толерантність в тому вигляді, в якому вона розглядалась раніше, не є ефективною

і більше не існує. Толерантність, принципи якої були сформовані в річищі західної культури і розвинуті у відносинах між людьми, котрі сприймають і поділяють європейські цінності, і які постали нині під назвою «загально-людські цінності», стали основою для документів міжнародної спільноти. Принципи толерантності обґрунтовувалися і забезпечувалися суцільно раціональними засобами, досягалися на розумній основі, при цьому «розум» знову ж таки трактується в традиції європейської культури.

Постає закономірне питання: чому цінності західноєвропейської культури, а саме: свобода, демократія, повага до прав людини, толерантність і ненасилля, які були призначені стати базовими для світової спільноти, так і не прищепилися, не пустили коріння в умах представників низки соціальних верств, насамперед правлячих еліт? На це існують причини різного порядку. Одна з найголовніших причин корениться у сфері свідомості, поверхневому або тенденційному тлумаченні толерантності в західному суспільстві, нерозуміння того, що толерантність сама по собі ще не забезпечує дійсного взаєморозуміння між представниками різних етносів, соціальних прошарків, носіями різних культур, між державами. Багато прибічників толерантності бачать в ній панацею, ліки від всіх соціальних бід. Але при цьому вони не усвідомлюють, що толерантність – лише проміжний етап в русі від конфлікту до дійсного взаєморозуміння і взаємодії, співпраці, мирного співіснування народів. Толерантність – це позиція нестійкої рівноваги. Хоча б тому, що сталість у міждержавних відносинах не може ґрунтуватися на одній тільки добрій волі й раціональних етичних міркуваннях. Стабільність світопорядку можна забезпечити тільки неухильним дотриманням загальноприйнятих принципів міжнародного права, створенням правового соціорегулятивного механізму, функціонально орієнтованого на виявлення і превентивне погашення можливих очагів напруженості на самих ранніх стадіях їх виникнення, коли вони ще не завдали великої шкоди стабільності архітекτονіки міжнародного життя.

Толерантність завжди нестійка, оскільки виникає в конфліктній ситуації. А конфлікт складний і вирізняється гостротою. І толерантність сама по собі зовсім не вирішує певного конфлікту, не усуває його причин і не знімає протиріччя між конфліктуючими сторонами. Вона всього-навсього лише переводить розгортання конфлікту у відносно мирне, ненасильницьке русло. Відсутність війни ще не означає миру, оскільки сторони конфлікту залишаються на своїх вихідних позиціях. Вони лише відмовляються від збройної

боротьби. «Горяча» війна переходить у «холодну» і триває до того часу, поки існує образ ворога.

С. Гантінгтон у праці «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку» (1996) описує динаміку сучасних міжнародних відносин крізь призму конфліктів на цивілізаційній основі. На його думку, єдина реальна відмінність, що залишилася між народами після завершення холодної війни, – не вузька релігійна (як у А. Тойнбі), а ширша культурна приналежність; релігійна ідентичність входить до складу культурної на правах окремої складової, безумовно важливої, але все ж таки не найважливішої.

У чому С. Гантінгтон зрештою виявився правий, то це у твердженні, що кордони цивілізацій, якщо вони не збігаються з політичними кордонами держав, неминуче утворюють контури т. зв. «цивілізаційного розламу», що рано чи пізно (питання часу й накопичення несприятливих обставин) спалахнуть кривавою війною, яка триватиме доти, доки державні кордони не зрівняються з кордонами цивілізаційними (лініями цивілізаційного розламу): західна, латиноамериканська, африканська, ісламська, конфуціанська, хінді, православна, буддистська, японська [1, с. 342–385].

Одиннадцять років війни Росії проти України, з них три роки повномасштабної, істотно вплинули (і змінили) систему міжнародних відносин. Сьогодні на місці російської цивілізації парадоксальним чином постає дещо гібридне і нежиттєздатне, але з чіткими ознаками фашизму, причому негативне ставлення до цього умовного «пост-заходу», себто до прямих наслідків своєї діяльності, виявляється негативним.

Реакція світової спільноти на війну Росії проти України продемонструвала, що «загальнолюдські цінності», відкриті й обґрунтовані в європейській культурі Нового часу, поділяються далеко не всіма. Йдеться не тільки про Росію та росіян, не тільки про так звані «країни-ізої» та про екстремістські налаштовані кола у мусульманських країнах. У багатьох країнах Європи, як і в інших, які є членами ООН, за даними експрес-опитувань, значна частина населення поставилася до російсько-української війни, до загибелі тисячі людей неоднозначно, інколи байдуже, і навіть зі зловтіхою.

Світ живе за жорсткими, цинічними законами геополітики, політичні лідери держав думають про власні, особисті інтереси, керується насамперед національними інтересами. Слід зрозуміти, що розпочався новий переділ світу. Попередній міжнародний порядок, який був до цього, знищений. Спостерігається серйозна криза міжнародного права. Деякі політики заявляють навіть про зміну усталених державних кордонів, висловлюють претензії

на загарбання чужих територій. Зрозуміло, що у світовій політиці беруть участь настільки різні суб'єкти, з настільки мобільною ієрархією відносин, що створення стабільної системи міжнародних відносин є надзвичайно складним завданням.

Отже, істотна проблема самоорганізації політичних акторів світового рівня полягає у виробленні та впровадженні такої політики, яка б сприяла їх координації і співпраці, що неможливо без тектонічних, глибинних змін самого характеру міжнародних відносин. Тут «складність полягає у виробленні єдиної ідеологічної платформи розвитку світу. Її, як такої, немає. Є маса ідей та ідеологій. І якщо та чи інша ідеологія влаштовує певну групу людей (партію), країну або навіть декілька країн, то для інших вона зовсім не підходить, більш того, вони готові воювати проти неї всіма наявними засобами. І все-таки, як не важко і складно, але всесвітньо-міжнаціональна ідея повинна бути розроблена, оскільки це буде перший крок до зближення і порозуміння країн світу», – стверджує український дослідник М. Белопольський [2, с. 136].

Відтак «сильним світу цього» навіть у безтурботній й благополучній Західній Європі слід не толерувати, а рішуче засуджувати будь-які порушення принципів міжнародного права і системи міжнародних відносин, моделювати глобальні тенденції і процеси, специфіку національних, регіональних та місцевих обставин, які в сукупності відображають світ як цілісність. Варто не втомлюватися пильнувати за потенційними точками напруги, які несуть в собі неабияку небезпеку стабільності сучасного світу. Необхідна нова архітектура міжнародних відносин, нова система відповідальності, приведена у відповідність з новими реаліями.

Пошук форм нового облаштування світу, більш розумного і справедливого світового порядку є одночасно питанням про перспективи існування на планеті та можливості нашого подальшого розвитку як виду розумних істот. Організуючи суспільство в цілому, вивільниться грандіозний ресурс громадських сил, які можна і потрібно буде спрямувати на розв'язання низки глобальних проблем та забезпечення сталого розвитку. Культура толерантності в міжнародних відносинах сьогодні стає одним із найважливіших умов подальшого існування людства, а можливо, і живої природи на Землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Переклад з англійської Наталії Климчук. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.

2. Белопольский Н. Г. Энвайроника – фундаментальная наука о спасении и развитии земной цивилизации или новая концепция развития мира : монография. Изд. 4-е, перераб. и доп. / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. Киев, 2020. 354 с.